

Tüketim Toplumunda Bireyin Pozitif Özgürlüğü: Teknolojinin İrade Özgürlüğüne Etkisi Bağlamında Bir İnceleme

Kübra CANBAZ AKÇA*

Öz

Bu çalışmada, kapitalist üretim biçiminin tarihsel evrimi ve tüketim kültürünün birey üzerindeki etkileri incelenmiş, bireyin tüketim toplumunda gerçek anlamda özgür olup olmadığı sorgulanmıştır. Çalışmanın odak noktası, teknolojinin tüketim dürtüsünü nasıl beslediği ve bireyin irade özgürlüğünü nasıl etkilediğidir. Çalışmanın temelinde irade özgürlüğü kavramıyla ilişkilendirilen pozitif özgürlük kavramı bireyin kendi yaşamını kontrol edebilme ve kendi iradesine göre hareket edebilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu bağlamda pozitif özgürlük, bireyin kendi istek ve arzularına göre karar verebilme yeteneğini ve bu kararları gerçekleştirebilme imkanını ifade eden irade özgürlüğü için bir ön koşul olarak görülmüştür.

Çalışmada, dijital medya araçlarının bireylerin özgür iradelerini kullanma kapasitesini sınırlayan yeni bir tahakküm modeli oluşturduğu vurgulanmıştır. Tüketim toplumunda teknoloji ve dijital platformların rolünün, bireylerin sürekli tüketime yönlendirilmesi ve kimliklerini tüketim üzerinden tanımlamaları üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Neoliberal sistemin bireyleri daha fazla tüketime teşvik ettiği ve bu süreçte bireylerin duygularının ve arzularının sömürüldüğü çalışmanın vurguladığı bir başka noktadır.

Bireyin tüketim toplumunda sahip olduğu özgürlüklerin gerçek anlamda kullanılıp kullanılmadığı, teknolojinin ve dijital platformların birey üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirilmektedir. Pozitif özgürlüğün varlığı, bireyin irade özgürlüğünü etkin bir şekilde kullanabilmesi için bir ön koşul olduğundan, çalışmada bireyin özgür iradesinin manipüle edildiği ve tüketim toplumu içinde bireyin özgürlük alanının daraltıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Toplumu, Birey, Teknoloji, Pozitif Özgürlük, İrade Özgürlüğü

Positive Freedom of the Individual in the Consumer Society: An Examination in the Context of the Effect of Technology on Freedom of Will

Abstract

This study examines the historical evolution of the capitalist mode of production and the impact of consumption culture on individuals, questioning how free individuals are in a consumer society. The focus of the study is on how technology fuels the consumption impulse and affects individual freedom of will. At the core of the study, the concept of positive freedom, associated with freedom of will, refers to the capacity of individuals to control their own lives and act according to their own will. In this context, positive freedom is seen as a prerequisite for freedom of will, which refers to the ability to make decisions according to one's desires and to realize these decisions.

The study highlights that digital media tools create a new model of domination that limits individuals' capacity to exercise their free will. It is observed that the role of technology and digital platforms in the consumer society is based on continuously directing individuals towards consumption and defining their identities through consumption. Another point emphasized in the study is that the neoliberal system encourages individuals to consume more, exploiting their emotions and desires in the process.

* Uzman, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, Kubrac12345@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1903-7941

The study evaluates whether individuals' freedoms in a consumer society are genuinely exercised, considering the impact of technology and digital platforms on individuals. Since the existence of positive freedom is a prerequisite for effectively exercising freedom of will, the study concludes that individuals' free will is manipulated, and their freedom is constrained within the consumer society.

Keywords: Consumer Society, Individual, Technology, Positive Freedom, Freedom of Will

Giriş

Tüketim yapıları, kapitalist üretim biçimi ortaya çıktığı andan itibaren değişim göstermektedir. 20. yüzyılın başlarında başlayan üretim ve tüketim yapılarındaki değişim tüm dünyada etkisini sürdürmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya hızla yayılan bir tüketim kültürü oluşmuştur.

Kapitalizmin tarihini üç ana dönemle ele almak mümkündür. Birinci dönemde Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran dönemini içine alan devletlerarası emperyalist büyüme çelişkilerini barındıran dönemdir. İkinci dönem savaş sonrası ortaya çıkan harabe haline gelmiş Avrupa'nın Keynesyen iktisat, New Deal ve istikrara kavuşmuş Fordist Dönemidir. Üçüncü dönem ise 1970'li yıllarda ortaya çıkan küresel serbest piyasa dönemi olarak bilinmektedir (Curtis, 2015:90). Arz ve talebin temel belirleyici olduğu üçüncü dönemde devletin ekonomiye müdahale etmediği bir sistem gelişmiş, piyasa özerkliği ve pazarın özgürlüğü ön plana çıkmıştır. 1970'li yılların sonunda Neoliberal politikalarla birlikte sermaye lehine, emek ve işçi aleyhine işleyen bir ekonomik ve sosyal düzen yaratılmıştır (Duman, 2016:18). Bu düzenin en büyük çelişkisi üretim ve tüketim dengesinin oluşturulamamasıdır. Sürekli oluşturulmak istenen sermaye birikimiyle doğal kaynaklar tüketilmiş, emek sömürsü artmıştır. Nihai aşamada ise biriken sermayeye çözüm olarak tüketim ön plana çıkarılmıştır. Kapitalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan tüketim toplumunda da bireylerin sürekli tüketime yönlendirildiği bir düzen inşa edilmiştir. Tüketim dürtüsünü modern zamanlarda besleyen en önemli araç teknolojidir. Teknolojinin yaşamlarımıza girmesi ilk etapta büyük bir özgürlük alanı olarak algılansa da geline nokta teknolojinin sunduğu özgürlüğün bireyler üzerindeki etkisi farklı bir tahakküm modelinin geliştiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmada tüketim toplumundaki bireyin ne kadar özgür olduğu incelenmektedir. İnceleme, dijital medyanın birey üzerindeki etkisini temel olarak gerçekleştirilmektedir. Birey, içinde yaşadığı dünyada sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerle özgür iradesine göre yaşam sürmektedir. Bir bireyin kendi istek ve arzularına göre karar verebilme yeteneğini ifade eden özgür irade bireyin seçimlerinde dışsal zorlamaların ve kısıtlamaların bulunmamasını ve kişinin bilinçli ve kasıtlı olarak bir eylemde bulunabilmesini temel almaktadır. Ancak bireyin gerçek anlamda özgür olup olmadığı özgür iradesini kullanabilme imkânı ve koşulları temelinde değerlendirilmelidir. Çalışmada, bireyin özgürlüğü bu sebeple irade özgürlüğü kavramıyla değerlendirilmiştir. Çünkü irade özgürlüğü özgür iradeden farklı olarak, bireyin özgür iradesini kullanabilme imkanını ve koşullarını temel almaktadır. İrade özgürlüğü, bireyin seçim yapma yeteneğini çevresel, toplumsal ve psikolojik faktörlerle birlikte değerlendirmektedir. Bir birey özgür iradeye sahip olabilir ancak irade özgürlüğü belli faktörlerle etkileniyor ve yönlendiriliyorsa irade özgürlüğünü etkin şekilde kullanamayabilir. Bu kapsamda teknolojinin yoğun olduğu günümüz dünyasında bireyin etkileşime açık bir pozisyonda olması bireyin irade özgürlüğünün sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. İrade özgürlüğü bağlamında gerçekleştirilen bir değerlendirme bireyin gerçek anlamda özgür olup olmadığına dair bir yanıt verebilecektir.

Yöntem

Bu çalışmada, bireyin tüketim toplumundaki özgürlüğünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Teknolojinin gelişmesi ve küresel çapta teknoloji araçlarının yayılmasıyla beraber bireyler arasındaki iletişim sınırları kalkmış, bireylerin etkileme ve etkilenme süreçleri hızlanmıştır. Kapitalizmin ayakta kalması ve kapitalist sistemin kendini besleyebilmesi için bireye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmış, tüketim toplumu içinde bireyin aktif bir oyuncu olarak kalması durumu ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar dikkate alındığında bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin ne kadar özgürce uygulanabildiği, özellikle özgür iradenin bir etkileşim sürecine maruz kalıp kalmadığına bakılması gerekmektedir.

Bu çalışmada, yazar, bireyin sahip olduğu birçok farklı özgürlüğün irade özgürlüğüyle doğrudan bağlantısı olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple çalışmanın odak noktasında bireyin irade özgürlüğünü ne kadar özgürce kullanabildiği yönünde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın diğer akademik çalışmalardan farkı bireyin tüketim toplumundaki özgürlük sorununu irade özgürlüğü temelinde ele almasıdır. Literatürde yer alan çalışmalarda özgürlüğün ağırlıklı olarak pozitif özgürlük ve negatif özgürlük temelinde sorgulandığı görülmüştür. Bu çalışmada ise özgürlük, bireysel iradenin kullanımı ve manipülasyonu bağlamında irdelenmiş ve irade özgürlüğü kavramıyla ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada irade özgürlüğünün modern teknoloji ve dijital platformlarda nasıl şekillendiği ortaya koyulmuş ve çalışmanın bu araştırma boyutuyla literatüre önemli bir katkı yapacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmada Doküman Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin seçilme sebebi tüketim toplumu ve bireyin özgürlüğü gibi karmaşık ve çok katmanlı konuların, geniş bir literatür taraması ve çeşitli kaynakların incelenmesini gerektirmesidir. Doküman Analizi Yöntemi, bu tür konuları derinlemesine inceleyerek, mevcut literatürdeki çeşitli görüşleri, teorileri ve bulguları sistematik bir şekilde değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Çalışmanın başlıca yol göstericileri; Neoliberalizmin ortaya çıkışı ve hızlı gelişen teknolojiyle birlikte bireylerin yeni bir tahakküm modeliyle yönetildiği üzerinde çalışmalar yapan Han (2019), düşünce özgürlüğü temelinde bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri sorgulayan Hakyemez (2002), tüketim toplumunun birey üzerindeki etkisini inceleyen Baudrillard (2004), bireyin özgürlüğünü negatif ve pozitif özgürlük temelinde ele alan Berlin (2007) eserleridir. Bunların yanı sıra konuyla ilgili diğer akademik çalışmalar, raporlar ve ilgili internet sitelerinden de yararlanılmıştır.

Çalışmada cevap aranan sorular şu şekilde sıralanmaktadır:

- Tüketim toplumunda birey ne kadar özgürdür? Özgür müdür?
- Bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlükler teknolojinin yönlendirmesine ne kadar maruz kalmaktadır?
- İrade özgürlüğünün temel hak ve özgürlüklerin bütününde bir kapsayıcılığı var mıdır?
- Teknolojinin irade özgürlüğü üzerindeki etkisi nedir?

1.Kapitalizm, Tüketim, Tüketim Toplumu ve Birey

Kapitalizmin ortaya çıkışı 16. yüzyıla dayanır. Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizm 16. ve 17. yüzyıllarda deniz aşırı keşifler ve kolonizasyon süreçleriyle Avrupa'nın büyük bir güç kazanmasına sebep olmuştur. Ticaret yollarının genişlemesi ve sömürgecilik faaliyetlerinin hızlanmasıyla Avrupa'da sermaye birikimi hızlanmıştır (Braudel, 1982:180, Marx, 1867:431) Kapitalizm sonrasında ortaya çıkan ve bugün tüm dünyada hâkim olan endüstriyel kapitalizm ise 18. yüzyılda İngiltere'de başlamıştır. Bu dönemde Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla kapitalizm köklü bir değişime uğramıştır. İlk etapta aristokratların ve orta sınıfın tüketime yönelmesi pazar alanlarını genişletmiştir. Küçük atölyeler şeklinde üretim yapan işletmelerin tüketimin artması dolayısıyla büyük ölçekli endüstriyel üretim modeline hızlı bir geçiş sağlamıştır (Bocock, 2014:24). Bu dönemde yeni üretim teknikleri hızla gelişmiş, fabrikalar kurulmuş ve üretim kapasitesi artırılmıştır.

Üretim sürecini hızlandıran ve seri üretimi mümkün kılan bu gelişmelerle üretilen malların miktarı artmış ve tüketici pazarının genişlemesi ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 1962:50-80). Kapitalizmin her aşamasında ihtiyaç duyulan unsur tüketim unsurudur. Kapitalizm ilk ortaya çıktığından bu yana tüketim unsuru kapitalizmin gelişimini desteklemiş, kapitalizmin bugünkü şeklini almasında önemli bir etken olmuştur.

19. yüzyıl kapitalizmin küresel bir sistem haline geldiği dönemdir. Artan uluslararası ticaret ile dünya ekonomisi giderek daha entegre bir hale bürünmüştür. Bu dönemde tüketici toplum önem kazanmaya başlamıştır. Tüketim olgusu artık sosyal statünün ve bireysel kimliğin bir göstergesi haline gelmiştir (Weber, 1905:80-120, Veblen, 1899:38-62). 20. yüzyıla gelindiğinde tüketim toplumunun olgunlaşma evresi başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik refahın artmaya başlaması ve teknolojinin ilerlemesi, tüketim kültürü üzerinde derin etkiler üretmeye başlamıştır. Bu dönemde gelişen teknoloji sayesinde reklamcılığın ilerlemesi tüketim kültürünün küresel bir boyuta ulaşmasına ortam hazırlamıştır (Schumpeter, 1942:100-150). 21. yüzyıla gelindiğinde ise dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte kapitalizmin ve tüketim kültürünün internet, sosyal medya gibi faktörlerle şekillenmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde e-ticaret ve dijital platformlar tüketimi önceki dönemlerden çok daha fazla ulaşılabilir kılmıştır. Küresel markalar ise internet aracılığıyla tüm dünyayı tek bir pazar haline getirerek küresel tüketim kültürünü beslemiştir (Zuboff, 2019:159).

Kapitalizm, içinde bulundurduğu sosyo-ekonomik ilişkiler ve üretim-tüketim ilişkileri sebebiyle hem politik hem ideolojik bir sistem olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple yalnızca bir üretim biçimi olarak değerlendirmek kapitalizmin mantığını anlamak için yetersiz kalmaktadır. Kültürel bir bütünlük içeren kapitalizm içinde ekonomik, politik, toplumsal ve deneysel birçok faktör yer almaktadır (Tomlinson, 1999:49).

Kapitalizm, kültürel bütünlüğünü sürdürmek için kendini sürekli yeniden üretmek zorundadır. Bunu yaparken de yeni kaynak arayışı içine girer. Piyasa içinde kapitalizmin kendini sürekli yenilemesi tüketimle sağlanmaktadır. Bu noktada kapitalizmin en temel yardımcısı tüketim odaklı hale getirilecek olan bireydir.

Birey tüketimin bir aracı olarak değerlendirilebilir. Kapital sermaye üretmeye devam etmektedir ancak üretilen ürünün tüketilmesi için bağımlı tüketicilik kültürünün oluşması gerekmektedir. Bu bağımlı tüketicilik kültürü ise kapitalizm doğasını oluşturan tüketim toplumunun oluşmasına ortam hazırlamıştır. Tüketim kavramı genel anlamda maddi açıdan bir tüketme durumunu ifade eder. Ancak tüketim denilen olgu yalnızca maddi olanla sınırlı değildir. Maddi olan şeylerin dışında kalan sosyal, kültürel ve manevi değerlerin de ürünleştirilerek/maddeleştirilerek tüketilmesi mümkündür (Coşkun, 2012:844-845). Günümüzde maddi olmayan şeylerin de tüketim nesnesi haline gelmesi bu konuya daha derinden bakmayı gerektirmektedir. Tüketim kavramı ve eylemi üzerine açıklamalarda bulunan Bocock, tüketim kalıplarını bir kimlik ve kişilik yaratımının nesnesi olarak değerlendirmiştir. Tüketim denilen olgunun yalnızca reklam endüstrisi ve ticari çıkarlar için gerçekleştirilen eylemler olmadığını, bireysel ve toplumsal düzeyde kimlik oluşumunda etkili bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Bireylerin kim olduğunun satın aldıkları şeylere göre şekillendirildiğinin altını çizmiştir (Bocock, 2014:72-77) Yani bireylerin satın aldıkları şeylerden ziyade bir kimlik satın aldığını vurgulamak istemiştir. Manevi bir değere sahip olan kimliğin etnik köken ve cinsiyet aracılığıyla bireylere kazandırıldığı düşünülürse kimliğin artık bir nesne/madde/ürün gibi satın alınabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Birey tüketimi gerçekleştirirken kişisel istek ve arzuları doğrultusunda bir eylem gerçekleştirmiş olur. Tüketim kültüründe ise bireyin kişisel istek ve arzularının genişletilmesi esastır. Bireyin ihtiyaç temelinde değil sahip olma tutkusuyla tüketim gerçekleştirmesi beklenmektedir (Coşkun, 2012:844-845). Tüketim kültürünün sürdürüldüğü tüketim toplumlarında asıl amaç, bireye tüketim yapmayı öğretmektir. Birey tüketime toplumsal ve sistemli bir şekilde alıştırılır (Hız ve Hız, 2011:153). Yeni üretim mekanizmalarına ve var olan ekonomik sisteme bağımlı hale getirilen bireyler tüketim

toplumunu besleyen araçlar olarak değerlendirilebilir. Sistemi besleyen birey, günümüzde iradesi elinden alınmış gibi tüketime yönelir. Odabaşı'na göre (2009:65-66); tüketim toplumunda bireyin kimliği “ne olduğum değil, nasıl görüldüğüm önemli”, “ne tüketirsem oyum”, “imaj benim her şeyim” gibi ifade ve sloganlarla şekillenmektedir. Günümüzde güzelliğin ve estetiğin ön planda olması dolayısıyla bireyler üzerinde gelişmiş bir benlik duygusu bulunmaktadır ve bu gelişmiş benlik duygusu bireyleri hazzı eğilimlerle tüketime yönlendirmektedir.

Modern toplumları karakterize eden tüketim toplumunda tüketim, temel gereksinimler üzerine değil, duygusal tatmin üzerine gerçekleştirilir. Modern pazarlamanın farklı bir aracı olarak kullanılan bu duygusal tatmin teması bireyin toplum içinde tüketim kültürüne uyum sağlamasını kolaylaştırır. Teknolojik gelişme, kitle iletişim araçları ve hemen her bireyin kullanımında olan dijital medya araçlarının gücüyle bireyde tüketim baskısı oluşturulmaktadır (Özgül, 2011:26).

Neoliberal sistem bireye yapabilme özgürlüğü tanıyan, bireyin kapitalist sistem içinde aktif bir oyuncu olmasını isteyen ve bireyi bir girişimci haline getiren verimliliğe dayalı bir sistemdir. Ancak “yapabilme özgürlüğü” emir ve yasaklar çerçevesinde ifade edilen “yapmalısındandır” daha fazla bir zorlama üretmektedir. “Yapabilirsin” sınırı olmayan bir yönlendirmez. Tüketim toplumunda bireye psikolojik olarak yönlendirilen tüketim baskısı da aslında budur (Han, 2019:12). Neoliberalizm ve Neoliberalizmin içinde bulunan tüketim toplumu bireye birçok özgürlük alanı oluşturarak köle haline getirmektedir. Birey tüketerek sistemi besler, tüketim ürünlerinin peşinde sürüklenir ve tüketim nesnesine sahip olmaktan çok onun için duyduğu heyecanın peşinden gitmeye alışır.

1.1. Tüketim Toplumunun Sac Ayağı: Teknoloji ve Dijital Platformlar

Üretimin, tüketimin ve dağıtımın geleneksel metotlarla gerçekleştirildiği bir dünyadan, teknolojinin gelişmesiyle birlikte yeni nesil bir üretim, tüketim ve dağıtım düzenine geçiş sağlanmıştır. İnsan yaşamının hemen her alanında yer alan teknoloji ve teknolojinin sunduğu araçlar sayesinde, gündelik yaşamda “online” olarak sürdürülen işlemler, alışverişler, sohbetler ve iletişimler bulunmaktadır. İletişimin teknolojiyle hız kazanması tüketim alışkanlıkları üzerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur. Eskiden neyin üretildiğine göre bir sınıflandırma yapılırken günümüzde neyin tüketildiğine göre bir sınıflandırma yapılmaktadır (Dinç, 2018:1). Geline nokta tüketimin farklılaşmasıyla birlikte bireyin içinde kaldığı en büyük ikilem de yaşamak için mi tükettiği yoksa tüketmek için mi yaşadığı ikilemidir.

Küresel anlamda oluşturulmuş bir tüketim modelinin ve düzeyinin pekiştirilmesi teknoloji ve dijital platform araçlarıyla sağlanmaktadır. Toplumlar arasındaki benzerliklerin giderek artması, teknolojinin bireyin eylemi üzerindeki etkisiyle ilgili bir meseledir. Tekno-Bilimsel Eylem olarak ifade edilen bu etki durumunda toplumların kendine özel unsurları ve farklılıkları yok olmaktadır. Toplumların yerel düzeydeki anlam ve değerleri ulus ötesi bir merkeze bağlanarak tek tip bireyler, tek tip tüketim biçimleri, tek tip yönetim istekleri ve daha nice tek tipleşmeler ortaya çıkmaktadır (Hülür, 2000:29). İnsan vücudunun bir parçasıymış gibi hareket etmek isteyen teknoloji, doğal dünyadan bireyi çekerek arzular dünyasına yöneltir. Tüketim toplumundaki bireye hayatı kolaylaştırır, rahatlık ve konfor alanı sunar. Ancak birey tükettikçe mutsuzlaşır, mutsuzlaştıkça daha çok tüketir. Yapılan araştırmalar tüketim toplumundaki bireylerin büyük stres altında kaldıklarını ve stresin de iştah açtığını ortaya çıkarmıştır. Kurtuluşa giden yolun gırtlaktan geçtiği, tüketerek daha iyi hissedileceğini vurgulayan bu kapitalist modelde birey yine sistemin ona sunduğu sağlıklı ve hızlı tüketilen şeyleri tüketerek daha fazla stres olur. Stresin tüketiciye en büyük armağanı geçici bir mutluktur. Karşılığında ise bireyin hem fiziksel hem ruhsal sağlığını ele geçirir (Bauman, 2012:84- 86).

Tüketim toplumundaki kitle iletişim araçları, reklamlar ve dijital medya platformlarıyla bireye her an tüketim yapması gerektiğini hatırlatacak bildirimler,

reklamlar ve kampanyalar gösterilir. Birey mutluluğunun asıl kaynağının tüketim olup olmadığını sorgulayacak kadar bile serbest değildir. Aksine sürekli gönüllü olarak teknolojiye maruz kalmaktadır. İletişimin en üst seviyede olduğu tüketim toplumunda bireyin iradesi teknolojiyle uyutulur ve birey kendini mağaza raflarına özlem duyarken bulur. Tüketim toplumunun bireydeki yansıması çoğu zaman unutmakla ilgilidir. Bu durum bireyde öğrenmeyi geciktirir ve birey tüketim toplumunda unutarak, her tüketiminde sanki ilk defa tüketicekmiş gibi tüketime yönelir. Teknolojik gelişmeler ve bu teknolojik gelişmenin günümüzdeki düzeyi, tüketim toplumunda unutkanlıklarıyla tüketime yönelen bireyi tüketim sisteminde tutan araçlar olarak değerlendirilebilir (Bayır, 2019:15)

Günümüzde teknolojinin tüketim alışkanlıklarına yön vermesinde kullanılan yapay zekâ bu noktada önemli bir alan olarak dikkat çekmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle coğrafi sınırların aşılması ve teknolojinin gelişmesi bireyler gibi firmaları da bu alanda aktif hale getirmektedir. Ürünlerini yapay zekâ teknolojisiyle pazarlamanın ötesine taşıyan firmalar, bireylerin önüne sanki acil bir ihtiyaçmışçasına ürünler çıkarmaktadır. Bireyin karşısına çıkan her ürünün belli bir özelliğe sahip olması esas alınmaktadır. Bireyin daha önce sarfettiği tercih ve ifadelerinden geliştirilmiş algoritmalarla bireyin tüketime yönlendirilmesi kolaylaştırılmaktadır. AA muhabiri ile gerçekleştirdiği görüşmede bu durumun hem olumlu hem olumsuz yanına dikkat çeken Dr. Wilhelm Bielert'in öne sürdüğü olumlu özellik; bireylerin doğru ürünlere ulaşmasının kolaylaşmasıdır. Olumsuz özellik ise tüketicilerin kendine ait olmayan ihtiyaçlara da yönelip onu almak için etkilenme yaşamasıdır. Çünkü yapay zekâ yalnızca bireyin tercih ve isteklerine göre ürünler sunmamakta, ihtiyacı olmayan diğer tüketim maddelerini de reklam panolarına yerleştirip "kampanya", "indirim", "sana özel", "bu ürünü alanların ilgilendiği diğer ürünler" gibi başlıklarla ürünü satmada ısrarcı olmaktadır (En Son Haber, 2023).

Teknolojinin bireylerin kullanımına sunduğu sosyal ve dijital platformlar tüketim toplumundaki bireylerin en çok etkilendiği ve tüketime yöneldiği alanlar olarak dikkat çekmektedir. 2016 yılı Ekim ayında 25 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilen; bireylerin tüketim süreçlerinde sosyal medyadan ne kadar etkilendiklerini ortaya koyan bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda tüketicilerin %78'inin sosyal medyadan etkilenecek alışveriş yaptığı ortaya çıkmıştır (Dinç, 2018:10). Teknolojinin insanlar üzerindeki yönlendirici etkisi göz önüne alındığında bu alandaki yatırımların arttığı da gözlemlenmiştir. 2022 yılında sosyal medya reklam harcamalarında ciddi bir artış kaydedilmiştir. 2021 yılında 150 milyar doları aşan bir reklam yatırımıyla sosyal medya platformları toplam dijital harcamaların üçte birini oluşturur duruma gelmiştir. We Are Social 2022 raporuna göre; 16-64 yaş arası kişilerin yaklaşık %30'u sosyal medya reklamları sayesinde yeni marka, hizmet ve ürün keşfetmiştir. Toplam internet kullanıcılarının %58.4'ünün de her hafta çevrimiçi alışveriş yaptığı görülmüştür (We Are Social, 2022).

Bireyleri teşvik eden, ayartan, iletişime yönlendirerek tüketime zorlayan teknoloji ve dijital platformlar tüketim toplumundaki bireyin özgürlüğünün daha çok sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Byung-Chul Han teknolojinin birey üzerindeki bu yönlendirici etkisini yeni nesil bir kapitalizm biçimi olarak değerlendirmiş ve "Like/Beğendim Kapitalizmi" olarak isimlendirmiştir. Han, bireylerin zorlamaya maruz kalmadığını düşünerek eklendiği bu yeni sistem içinde kendine dost gördüğü teknoloji ve dijital platformların eline düştüğünü ve onlar tarafından kendi istekleri doğrultusunda sömürüldüğünü ifade etmiştir. Teknolojinin ana merkeze alındığı bu yeni kapitalizm biçiminde bireylerin ihtiyaçlarının güdülendiğini, eskiden işkenceyle elde edilen itirafların yerini gönüllü sergilemelerin aldığını ve en yakınımızda olan düşmanın ellerimizdeki cep telefonları olduğunu vurgulamıştır. İletişimde bulunarak tüketmeye yönlendirildiğimiz bu çağda özgürlüğümüzün kendi ellerimizde teknolojiye sunduğumuz bilgiler sayesinde yok olduğunun da altını çizmiştir (Han, 2019:22-46).

Tüketim toplumunun teknoloji vasıtasıyla birey üzerinde kurduğu bu tahakküm biçimi temel alınarak çalışmanın bundan sonraki kısmında bireyin tüketim toplumundaki

özgürlüğü sorgulanacaktır. Bu kapsamda özgürlüğün kavram ve tanımlarından hareketle kaç çeşit özgürlük olduğu, bu özgürlüklerin var olan yasal sınırları ve tüm özgürlerin tek bir noktada bütünleşip bütünleşmediği üzerinde inceleme gerçekleştirilip, günümüz teknolojisinin bireydeki özgürlükleri nasıl şekillendirdiği sorgulanacaktır.

2. Özgürlük Kavramı ve Özgürlüğün Tanımları

Özgürlük kavramı siyaset biliminin en tartışmalı konularından birisidir. Bugüne kadar özgürlük kavramı hakkında birçok tanım yapılmış olsa da herkesin uzlaşa sağladığı tek bir tanım henüz bulunmamaktadır. Özgürlük kavramıyla ilgili literatür tarandığında ise kavramın çok farklı şekillerde açıklandığı görülmektedir. Öner (1990:1); bu farklılığın sebebinin herkesin özgürlük kavramına başka anlamlar yüklemesi ve duygusal bir alanla ilişkili olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Özgürlük kavramına dair yapılan tanımların bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

•Latince “libertas” olarak ifade edilen özgürlük kavramı bağımsızlık, serbestlik, özgür iradeye göre hareket etme, serbest düşünceye sahip olma gibi anlamları barındırmaktadır (Kale, 1992:753).

•Türk Dil Kurumu’nun (TDK) tanımına göre ise herhangi bir kısıtlamaya ve zorlamaya maruz kalmaksızın, bireyin kendi iradesi üzere karar vermesi ve davranması durumu olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005:1557).

•Erdoğan (2001:77) özgürlüğü tanımlarken kişinin yapmak istediklerinde baskı ve zorlamaya maruz kalmamasına dikkat çekmektedir. Eylemde bulunacak olan birey herhangi bir müdahale ile eylemini değiştirecek duruma gelmediğinde veya sınırlandırılmadığında özgür olarak nitelendirilir. Bu tanım bireyin kendi hür iradesiyle karar alıp uygulaması durumunu ifade etmektedir.

•Öner’e göre ise (1990:6) birey seçim yapabilen ve seçim yaptığı üzere davranabilen bir varlık olarak tanımlanır. Bu kapsamda özgürlüğün temelinde “seçim ve eylem” bulunmaktadır. Seçme ve eyleme geçirme durumunda bireyin iradesi ön plandadır.

Özgürlük genel anlamda bireyin engellenmemesi durumunu ifade eder. Bireyin yapmak istediği bir şeyde kısıtlanmadan dilediği şeyi seçebilmesi özgürlük olarak değerlendirilir. Bu kapsamda özgürlüğün üç ana unsuru bulunmaktadır. Bunlar; “özne, amaç, engelleme/kısıtlamadır” (Örselli, 2009:221-222). Özne unsuru bakımından özgürlük değerlendirildiğinde; özgür olacak öznenin özgür iradeye sahip olması gerekmektedir. Amaç bakımından ise; özne bir şey yapmak istediğinde o amaca hür iradeyle yönelebilmek tercihine sahip olmalıdır. Kısıtlanmama veya engellenmeme unsuru dikkate alındığında da öznenin herhangi bir kişi veya eylem tarafından engellenmemesi gerekir.

Bu kapsamda özgürlük kavramına ve tanımlarına bakıldığında en genel anlamda şunu söylemek mümkündür. Bireyin başkalarının etkisine maruz kalmadan, kendi tercihleri doğrultusunda isteklerine yön vermesi ve bireyin kendine tanınan temel hak ve özgürlüklerini hür olarak kullanabilmesi durumu özgürlük olarak tanımlanabilir. Ancak özgürlük kavramı bireye geniş bir eylem alanı olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü özgürlüğün de belli sınırları ve uygulanamaz durumları bulunmaktadır.

2.1. Özgürlüğün Çeşitleri ve Sınırları

Her bireyin yaşadığı toplumda bağlı olduğu ülke ve devlet tarafından korunan bazı temel özgürlükleri bulunmaktadır. Anayasanın kişi hakkı olarak bireylere tanıdığı özgürlükler; “Özel Hayatın Gizliliği”, “Konut Dokunulmazlığı”, “Haberleşme Özgürlüğü”, “Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü”, “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, “Düşünce ve Kanaat Özgürlüğü”, “Bilim ve Sanat Özgürlüğü”, “Basın ve Yayın Özgürlüğü”, “Toplantı Hakkı ve Özgürlüğü” ve “Hak Arama Özgürlüğü” olarak belirtilmiştir (T.C. Anayasası, 1982). Bireyin doğumuyla başlayan ve ölümüyle sona eren bu özgürlüklerin evrensel olduğu ve dünyanın her yerinde geçerli olduğu kabul edilmektedir.

Bireylerin Anayasa çerçevesinde sahip olduğu bu özgürlüklerin dokunulmazlıkları bulunmaktadır. Devredilmez ve vazgeçilmez özgürlükler olarak bilinmektedir.

Özgürlüklerin tamamı bütünsellik gösterir ve herhangi birinin yoksunluğu durumunda diğer özgürlüklerin kullanımı zora düşmektedir. Bu kapsamda bireylerin sahip olduğu bu özgürlüklerin kullanılmasında önemli olan şey özgürlüğün her çeşidinin bütünsel noktada hak edilmiş sınırlar çerçevesinde kullanılmasıdır.

Özgürlüğün temelinde bireyin kendi istediği doğrultuda istediği şeyi eyleme geçirebilme hürriyeti bulunmaktadır. Bu kapsamda özgürlük durumun bireyin seçimleriyle oluştuğu söylenebilmektedir. Birey istediği şeyi seçme özgürlüğüne sahipken farklı imkân ve seçeneklerin bulunması gerekir. Çeşitliliğin bulunduğu bir alanda seçme eylemi anlam kazanır. Ancak söz konusu seçme eyleminde tesadüfi bir niteliğin varlığı söz konusu değildir. Birey bilinçli durumda bu eylemi gerçekleştirir. Burada dikkat çeken nokta bireyin özgür iradesidir (Seyhan, 2013:4-5).

Bireyin özgürlüğünden söz edilirken öncelikle seçimleri sonrasında eylemleri dikkate alınmaktadır. Bu doğrultuda seçme özgürlüğü ve eylem özgürlüğü de Anayasada belirlenen özgürlüklere eş değer nitelikte dikkate alınması gereken özgürlük çeşitleri arasında değerlendirilmelidir. Özgürlüğün temelinde bireyin seçimleri (tercihleri) yer alır. Bireyin özgürce, seçeneklerin olduğu bir ortamda tercih yapabilme özgürlüğünü ifade eden seçme özgürlüğü, bireyde bulunan iradeyi ortaya koymaktadır. Çünkü yalnızca irade özgürlüğü bulunan bireyin tercihleri seçim olarak değerlendirilir. Eylem özgürlüğü ise bireyin seçimleriyle belirlediği hedefe varmak adına gerçekleştirdiği faaliyeti niteleyen bir özgürlük biçimidir. Özgürlüksüz bir seçim veya seçimsiz bir eylem işleminde herhangi bir işlevsellikten söz edilemeyeceği için seçimsiz bir eylemin “tayin”, özgürlüksüz bir seçimin de “irade yoksunluğu” sayılması gerekir. Bu iki durumun varlığında da özgürlükten bahsedilemez (Öner, 1990:10-65). Bu kapsamda bireyin önce özgür bir iradeyle çoklu ortamda seçme eylemini gerçekleştirmesi, sonrasında ise bunu eyleme geçirmesi gerekmektedir.

Özgürlük çeşitleri içerisinde bulunan ve irade özgürlüğünün değerlendirilmesinde önemli bir alan olarak değerlendirilmesi gereken özgürlük çeşitleri de “negatif özgürlük” ve “pozitif özgürlük” meselesidir. Pozitif özgürlük ve negatif özgürlük kavramları üzerinde değerlendirmeler yapan Berlin’e göre (2007:77) negatif özgürlük kişi üzerindeki engellerin yokluğunu, pozitif özgürlük ise benlik üzerinde kurulan hakimiyeti ifade etmektedir. Daha basit ifade edilmesi gerekirse negatif özgürlük bireyin sahip olduğu seçeneklerin sayısına ve niteliğine odaklanmakta, pozitif özgürlükse sahip olunan bu seçeneklerin kim veya ne tarafından kontrol edildiği sorunuyla ilgilenmektedir. Temelinde dışsal herhangi bir müdahalenin bulunmadığı özgürlük olarak tanımlanan negatif özgürlük, bireyin iradesini öne çıkaran bir eylem ve karar alma durumunu ifade etmektedir (Şahin, 2008:114). Negatif özgürlüğün reddi durumunda ortaya çıkan pozitif özgürlük ise özgürlüğe kolektif bir kimlik kazandırmak amacıyla yaratılmış bir özgürlük çeşididir (Kurt, 2006:201). Pozitif özgürlükte bireyin özgürlüğü açgözlülük, şehvet veya cehalet gibi sebeplerle sınırlanmaktadır. Bireyin kendi içinde hissettiği bu duygular özgürlüğün ortadan kaldırılmasına ortam sağlamaktadır (Şahin, 2008:82-114). Birey bu duyguların esiri olduğunda irade özgürlüğüyle hareket edemez, etkilenme durumuna girer ve irade özgürlüğüyle hür seçimler gerçekleştiremez. Bireyin bu içsel engellerden kurtulması olarak tanımlanan pozitif özgürlükte tutku, arzu, inanç vb. durumlardan arınması esas alınmaktadır. Yani birey negatif özgürlükte dışsal engellerden kurtularak özgür olurken, pozitif özgürlükte kendi engellerinden kurtularak özgür olabilmektedir. Günümüzde teknolojiyle iç içe geçmiş toplumlarda iletişim ve etkileşimin bu kadar ivme kazanmasıyla birlikte pozitif özgürlük sorunsalının irade özgürlüğüyle dikkate alınması gerekmektedir.

Birey içinde yaşadığı toplumda sosyal bir varlık olarak sahip olduğu özgürlüklerini kullanabilmektedir. Özgür seçimler yapmak ve bunları eyleme dönüştürmek için gerekli olan çerçeve, kanunlar tarafından belirlenmiş durumdadır. Ancak bireyin kullanımına sunulan özgürlüklerin sonsuz ve sınırsız olmadığı bilinmektedir. Özgür iradesiyle seçimler yapan bireyin seçme işleminin bilinç aşamasında gerçekleşmesinden kaynaklı sınırsız olduğunu düşünülmektedir. Ancak seçilen şeyin eyleme dönüştürülmesinde birtakım

engeller söz konusu olabilmektedir. Bu engeller kimi zaman fiziki dünyadan kaynaklı engeller olabildiği gibi kimi zaman toplumsal hatta bireysel olabilmektedir. Nitekim Anayasada da belirtildiği şekliyle bir bireyin özgürlüğünün bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde son bulması özgürlüğün bir sınırının olduğu göstermektedir (T.C. Anayasası, 1982). Bireyin fiziki (maddi) özgürlüklerinin kısıtlanması durumu genelde tutukluluk, esir olma ve kölelik durumlarında var olmaktadır. Bu durumun varlığında bireyin kanunla sahip olduğu özgürlüklerinin büyük bir kısmını yaşayamaması söz konusudur. Manevi anlamda sahip olduğu özgürlüklerin ise fiziki ve manevi olarak kısıtlanması mümkündür. Fiziki kısıtlamalara kanunlar, manevi kısıtlamalara ise dinsel inanışların getirdiği kısıtlılık durumları örnek gösterilebilir (Seyhan, 2013:15). Bireyin sahip olduğu özgürlüklerin kısıtlanmasında bireysel olarak kendinden kaynaklı sınırlarla karşılaştığı durumda da pozitif özgürlüğün belirttiği tutku, arzu, şehvet vb. duygular dikkate alınmalıdır. Dışarıdan herhangi bir fiziki müdahale bulunmasa da özellikle günümüzde kitle iletişim araçları vasıtasıyla yoğunlaşan iletişim ağı bireyin özgürlüğünün kısıtlanmasında yeni bir nokta olarak da dikkat çekmektedir.

Bireyin özgürlüğü sınırsız bir alan değildir. Günümüzde özgürlüklerin çeşitli sebeplerle sınırlandırılabilmesi görülmektedir. Bireye ve onun özgürlük alanına getirilecek sınırlamaların niteliği Anayasa çerçevesinde belirlenmektedir. Dünyanın birçok yerinde farklı yönetim biçimleri ve bu yönetim biçimlerinin belirlediği farklı yasalar bulunmaktadır. Bireyin sahip olduğu özgürlüklerin sınırlandırılması da bu çerçevede farklılık göstermektedir. Çoğu demokratik ülke Anayasasında ve uluslararası insan hakları belgelerinde özel ve genel sınırlama sebepleri bulunmaktadır. Belirlenen bu özel ve genel sınırlama nedenleri ülkemizde 2021 tarihli Anayasa değişikliğine kadar genel sınırlamalar şeklinde uygulanmıştır. Ancak bu tarihten sonra kabul edilen 13. madde gereği özel sınırlama sistemine geçiş yapılmıştır. Bu yeni kabul edilen maddeye göre temel hak ve özgürlükler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlama aşamasında ise ölçülülük ilkesine bağlı kalınması esas alınmaktadır (Hakyemez, 2002:21).

Özel sınırlama nedenleri Anayasada belirtilen şekliyle her bir özgürlük için ayrı şekilde düzenlenmektedir. Örneğin “Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü” özel sınırlama ilkesi gereğince suç işlenmesinin önlenmesi, sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması, kentleşmenin desteklenmesi ve sürdürülebilir olması ve kamu mallarının korunması amacıyla kanunla sınırlandırılabilir. Bu sınırlama kapsamında yalnızca ilgili maddede özgürlük kısıtlanmakta diğer özgürlükler bundan etkilenmemektedir (Uygun, 1992:133).

Bireylerin sahip olduğu özgürlüklerin kendi içinde objektif sınırları da bulunmaktadır. Bu sınırlılık kavramı sınırlamaktan farklıdır. Dışarıdan bir eylemle getirilen bir sınırlama değildir. Bizzat özgürlüğün kendi sınırını ifade eder (Gözler, 2000:174). Bir özgürlüğün objektif sınırının belirlenmesi açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bireyin sahip olduğu özgürlük hakkında bir daralma meydana getirmez. Objektif sınır olarak tanımlanan bu özgürlük sınırlarına bakıldığında ise şu örnekleri vermek mümkündür. Toplantı özgürlüğüne sahip bir birey bu özgürlüğünü dilediği şekilde gerçekleştirebilir. Ancak toplantının silahsız ve barışçıl olması sınırı bulunmaktadır. Düşünce özgürlüğüne sahip bir birey başkalarına hakaret etmeme sınırına uymalıdır (Sağlam, 1982:50) Her bir özgürlüğün kendi içinde sınırlarının bulunması bununla ilgili bir meseledir ve bireyin var olan özgürlük hakkının elinden alınması veya kısıtlanması söz konusu olmamaktadır.

2.2. İrade Özgürlüğünün Özgür İradeden Farkı ve Özgürlük Çeşitleri Üzerindeki Kapsayıcılığı

Özgürlük birden fazla tanım içeren, ortak bir tanım barındırmayan bir kavramdır. Özgürlüğün duygusal alanla bağlantılı bir unsur olması herkesin özgürlüğe farklı anlamlar yüklemesini sağlamıştır. Ancak yapılan tüm tanımlara bakıldığında ortak bir noktanın bulunduğu da görülmektedir. Tüm özgürlük tanımları “özgür irade” kavramında kesişmektedir. Kale’nin (1992:753) özgürlük tanımında geçen “özgür iradeye göre hareket etme”, TDK’nın (2005:1557) tanımında bulunan “bireyin kendi iradesi üzerine karar vermesi”, Erdoğan’ın (2001:77) özgürlük tanımında bulunan “kişinin yapmak istediklerinde baskıya maruz kalmaması ve hür iradesiyle karar alıp uygulaması” ve Önel’in (1990:6) özgürlük tanımında bulunan “seçme ve eylem unsurları kapsamında bireyin özgür iradesinin ön planda olması” tüm tanımlarda özgür iradenin ortak bir nokta olduğunu göstermektedir.

İrade kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Talep etmek, istemek, arzulamak, tercih etmek, emretmek manalarında kullanılmakta, yapabilme gücünü ifade etmektedir (Hançerlioğlu, 1975:239). Bireylerin eylemlerini, arzularını, niyetlerini ve amaçlarını kontrol edebilme durumu olarak da ifade edilmekle birlikte belli bir durum karşısında bireyin gösterdiği kararlılık durumu da irade kelimesiyle açıklanabilmektedir (Seyhan, 2013:6). İradeyi bir zihin fonksiyonu olarak tanımlayan Öner de (1990:13), kişinin eylem yapma gücünü, özgür seçimler yapabilme durumunu ve serbest karar alma yetisini iradeyle açıklamaktadır.

İrade, seçme (tercih) özgürlüğünü içermektedir. İrade yüksek düzeyde bir zihin durumunu, genel yetiyi, bilinci ve zekâ kontrolünü içinde barındırır. Bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda iradenin en temel özelliği “aklılık”tır. Birey özgürce bir şeyi tercih ederken akli olarak seçmesi gerekir. Bu bilinç durumu otomatik olarak gerçekleşen davranışlardan ayrılmaktadır. Örneğin normal bir birey ve hipnotize edilmiş bir birey arasında bu durum söz konusudur. Hipnotize edilmiş bir birey bir eylem veya tercih gerçekleştirirken kendisine söylenen eylem ve tercihe yönelir. Eylemi yapan kendisidir, bir zorlamaya veya kısıtlamaya da maruz değildir ancak etki altındadır. Bu etki durumu bireyde bilinç durumunu köreltir ve özgür iradenin kullanılamaz duruma gelmesine sebep olmaktadır. Buna karşı normal bir bireye söylenen eylem veya tercihte birey, bu eylem ve tercihin faydalı olması durumunda ona yönelir. Yani ona hükmetme yetisi bulunur. Birey, özgür iradesiyle yapabildiği bu ayırım sayesinde amacın önemini öne çıkararak gerçekleşecek olan amaç hakkında bir hüküm verir ve özgür iradeyle amacın değeri hakkındaki bilincini ortaya koyarak hareket eder (Öner, 1990:14).

Bireyin toplum içinde Anayasa’yla güvence altına alınan özgürlüklerini hür bir biçimde kullanmasında özgür irade önemli bir nokta olarak dikkat çekmektedir. Ancak özgür iradeye sahip bir bireyin iradesini özgürce kullanabilmesi her zaman söz konusu olmamaktadır. Zira özgür irade ve irade özgürlüğü birbirinden farklı kavramlardır. Özgür irade bireyin kendi istek ve arzularına göre karar verebilme yeteneği olarak değerlendirilmektedir. İrade özgürlüğü ise bireyin özgür iradesini kullanabilme imkanını dikkate almaktadır (Frankfurt, 2020:264). Örneğin hayvanların istedikleri yöne koşmaları onların özgür olduğunu göstermektedir. Ancak onlarda bir irade özgürlüğünün varlığını göstermemektedir. Nitekim o hayvan istediği yöne koşarken özgürce oraya koşmamış, oraya koşmak için eğitilmiş veya yönlendirilmiş olabilir. Dolayısıyla bir şeyi yapabileme özgürlüğü, irade özgürlüğüne sahip olmanın yeterli koşulu değildir.

İrade özgürlüğünün değerlendirilmesinde önemli bir nokta irade özgürlüğünün pozitif özgürlükle olan ilişkisinin açıklanmasıdır. Çünkü pozitif özgürlük ve irade özgürlüğü barındırdıkları anlam itibarıyla birbirini tamamlayan kavramlardır. Özgürlük çeşitleri ve sınırları alt başlığında detaylı şekilde açıklanan pozitif özgürlük, bireyin yalnızca dış engellerden bağımsız olmasını değil, kendi içsel potansiyelini açığa çıkarma yeteneğini de içermektedir. İrade özgürlüğü ise bireyin kendi istek ve arzularına göre karar verebilme yeteneğini ve bu kararları gerçekleştirebilme imkanını ifade etmektedir. Pozitif özgürlük kişinin kendi iradesini kullanabilmesi için gerekli olan içsel ve dışsal koşulların sağlanmasını ifade ederken, irade özgürlüğü bu koşullar altında bireyin kendi istek ve

arzularına göre hareket edebilme kapasitesini yansıtmaktadır. Dolayısıyla pozitif özgürlüğün varlığı, irade özgürlüğünün etkin şekilde kullanılması için bir ön koşul olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bireyin gerçek anlamda özgür olup olmadığının değerlendirilmesinde irade özgürlüğünün dikkate alınması gerekliliği görülmektedir. Anayasada bulunan özgürlük kullanımlarının bütünsellik göstermesi ve birinin yoksunluğunda diğerlerinin de kullanılamaz duruma gelmesi dikkate alınır, özgür iradeyle tüm özgürlüklerini kullanma hakkına sahip olan bir bireyin irade özgürlüğünü kullanamaması durumunda tüm özgürlük haklarının da kullanılamaz duruma geleceği düşünülebilir.

İrade özgürlüğü Anayasal özgürlükler içinde net bir biçimde geçmemektedir. Ancak özgürlüğün bütüncül tanımlarında her özgürlük hakkının kullanılmasında “irade” ön plana çıkmaktadır. Bu durumda irade özgürlüğünün de diğer özgürlük çeşitleriyle aynı öneme sahip olması gerekmektedir. Hatta Anayasada belirtilen kişi özgürlüklerinin iradenin kullanılmasıyla gerçek özgürlük olarak değerlendirildiği dikkate alındığında daha da dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda bireye hak olarak tanımlanan tüm özgürlüklerin üzerinde irade özgürlüğünün bağlayıcı etkisinin bulunduğu söylenebilir. Bu noktanın daha anlaşılabilir olması için birkaç örnekle bu durumu ifade etmek yerinde olacaktır. Örneğin; irade özgürlüğü bulunmayan bir birey temel hak ve özgürlük olarak tanımlanan düşünce ve kanaat özgürlüğünü gerektiği gibi kullanamaz. İradenin yapısında bulunan “aklılık”, “bilinç” ve “yapabilme yetisi” durumları irade yoksunluğunda düşünce ve kanaat özgürlüğünü etkisiz bırakmakta, bireyin hür biçimde düşüncelerini ve kanaatlerini ifade edememesine sebep olmaktadır. Birey irade yoksunluğu yaşadığında bilinç devre dışı kalır. Akli olarak bilinçli bir tercih gerçekleştiremez. Gerçekleştirdiği tercih etkilenmeyle, baskıyla veya yönlendirmeyele gerçekleştirdiği bir tercih olur ve eyleme de bu şekilde geçer. Fikirleri bağımsız olamayan birey etkilenme veya zorlamalara maruz kalarak eyleme yönelme durumu yaşayabilir. Yine benzer şekilde irade yoksunluğu yaşayan bireyin din ve vicdan özgürlüğünde etkilenmelere maruz kalarak dilediği dine yönelme ve onun kurallarına göre yaşama durumundan uzaklaşabilir. Bu durumu Anayasada belirtilen tüm özgürlük çeşitlerine uyarlamak mümkündür. Bireyin gerçek anlamda özgür olması ve kendisine tanınan özgürlükleri kullanabilmesi irade özgürlüğünü kullanabilmesine bağlıdır.

Günümüzde içinde bulunduğumuz çağ teknoloji çağıdır. Teknolojinin bireylere sunduğu iletişim olanakları sayesinde birey sürekli etkileşim kurmakta ve Neoliberal sistem içinde aktif olarak yer almaktadır. Teknolojinin hayatımıza girmesiyle birlikte iletişimin sınırsız bir hal alması, bireylerin etkilenme durumlarını artırmıştır. Özgür iradesiyle iletişimde bulunan birey, kendisine anayasal bir hak olarak tanınan tüm özgürlüklerini dilediği gibi kullanabilmekte ya da kullanıyor gibi görünmektedir. Burada sorgulanması gereken şey teknoloji çağında ve tüketim toplumunda bireyin özgürlüklerinin ne derece kullanılabilir durumda olduğudur. Özgür bir biçimde tercih yapan birey, din ve vicdan özgürlüğünü, düşünce ve kanaat özgürlüğünü, haberleşme özgürlüğünü ve diğer özgürlüklerini kendi iradesiyle gerçek bir özgürlük olarak yaşayabilmekte midir? Yoksa hipnotize edilmiş birey ve normal birey arasında geçen duruma benzer şekilde birey teknolojiden ve içinde bulunduğu tüketim toplumundan etkilenmekte midir? Byung-Chul Han bireyin içinde yaşadığı bu tüketim toplumunda kullanılan teknolojiyi ve teknoloji araçlarını bireyin panoptikonu olarak tanımlamıştır. İki veya üç katlı, tek odalı hücrelerden oluşan dairesel yapıda planlanmış bir bina modeli olarak tanımlanan panoptikon bir hapishanedir. Han da bireyin içinde yaşadığı tüketim toplumunda kendi panoptikonunu inşa etmesine dikkat çekerek irade özgürlüğünün yok edildiğine bir gönderme yapmıştır (Han, 2019:45-48). Bu durum dikkate alındığında bu alanın sorgulanması daha da önem kazanmıştır.

2.3.Teknoloji, Tüketim ve Özgürlük İlişkisi

Teknoloji insan yaşamına girdiği andan itibaren küreselleşmeyi hızlandıran bir olgu olmuştur. Dünya üzerinde her birey birbirine bağımlı ve bağlı hale gelmiştir. Teknolojinin bireylere sunduğu sınırsız iletişim günümüzde tüketim toplumunda bireyi kısıpaca alan bir güç olarak dikkat çekmektedir. Bu kapsamda teknolojinin bize dost mu yoksa düşman mı olduğu bireyin özgürlüğünün kullanılabilirliği noktasında sorgulanmalıdır.

Küreselleşmeyi hızlandıran teknolojik gelişmeler dünyanın her yerine köşe bucak nüfuz etmektedir. Birey teknolojinin içine girdikçe ve teknolojinin kullanım alanlarını çoğaltıkça daha çok karşılıklı bağımlılık sürecine dahil olmaktadır. Küreselleşmeyi ve teknolojik gelişmeleri tersine çevirmek mümkün değildir. Hatta şu anki halinde sabit tutmak, durdurmak bile olanaksızdır. Bu sebeple bu durum karşısında bireylerin yaşadıkları bağımlılık ve etkilenme süreçlerinin sorgulanması önem arz etmektedir.

Şu anda teknolojinin ve teknolojinin bireylerin kullanımına sunduğu dijital araç ve gereçlerin bireyler arasındaki mesafeleri kısalttığı hatta yok ettiği bir dünya düzeni bulunmaktadır. Bireyler içinde yaşadığı bu teknoloji yoğun ortamda mesafeler kıaldıkça anlam karmaşası, bağımlılık ve etkilenme durumları içinde kalmaktadır. Modern dünyanın teknolojiyle şekillendiğini ve bireyin tüketerek özgürlüğünü yitirdiğini savunan Baudrillard'da (2013:92-93) modern dünya tüketicisinin bu çılgın teknolojiyle baş başa kaldığını, yalnızlığa terkedildiğini vurgulamıştır. Birey kendini sosyal ve aktif olarak gördüğü teknoloji içinde sömürülmektedir ve bu sömürüye karşı duracak tutumun da bireyler tarafından geliştirilemediği görülmektedir. Kendine sürekli yeni kimlik yaratmak isteyen birey etkilenme süreçlerine maruz kalmakta ve sahip olma dürtüsüyle hareket etmektedir.

Teknoloji çağında yaşayan bireyler sosyal konumlarını ve hayat başarılarını tek alana kanalize etmiş durumdadır. Bireyin bu çağda kendisi için belirlediği ölçüt alışveriş/tüketimdir. Tükettiği şeylerle kendisine kimlik oluşturmaya çalışan birey çok tüketerek hayatı dolu dolu yaşadığına, daha iyi ve daha özgür olduğuna inanır. Tüketim toplumunda "Tüketiyorum öyleyse varım" mottosuyla bir yaşam biçimi belirlenmiştir. Tüketimin toplumunda bireylerin içinde bulunduğu etkilenme durumunun ne kadar tehlikeli bir yere geldiğini ve bireyin gerçek anlamda duygularını ve yaşam biçimlerini ne kadar etkilediğini anlamak için 11 Eylül saldırılarının hemen ertesi günü ABD Başkanı George W. Bush'un yaptığı ulusa sesleniş konuşması dikkat çekmektedir. Bush bu ulusa sesleniş konuşmasında bireyleri alışverişe davet etmiştir. Normale dönmenin ve travmadan arınmanın çıkış yolu alışveriş olarak belirlenmiştir (Bauman, 2014:50-51). Benzer şekilde ülkemizde de yaşanan ekonomik krizlerde bireylerin tüketime yönlendirilmesi, "alın, verin, ekonomiyeye can verin" sloganlarının kitle iletişim araçları aracılığıyla bireylere duyurulması söz konusudur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta bireyin sürekli tüketmesine yönelik yapılan vurgudur. Teknolojinin fırsat ve avantajları kullanılarak bireyler deyim yerindeyse manipüle edilmektedir. Dünya üzerinde ne olursa olsun ve yaşanan hadise ne kadar kötü olursa olsun sistemi besleyen bir bireyle her sorunun üstesinden gelenebilir anlayışı sistemin benimsediği bir yoldur. Bu da bireyin gün geçtikçe daha fazla sömürü alanlarında kullanılmasının önünü açmaktadır.

Teknoloji tüketim toplumundaki bireyi her açıdan sarmış durumdadır. İnsanların rüyalarından etkilendiği gibi reklamlardan da etkilendiğini savunan Baudrillard (2010:211-212) de bu duruma dikkat çekerek reklamların bireydeki düş gücünü etkilediğini/güdülediğini savunmaktadır. Düşler insanın uykuyu sürdürmesi için gerekli işlevlere sahipken reklamlar da tüketimin devamlılığı işlevine sahiptir. Bu kapsamda teknolojinin bireylere yönlendirdiği reklam trafiği tüketimi tetikleyen bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir. Günümüzde tüketim toplumundaki modern reklamcılık bireyleri ihtiyaçlarını gidermek için doğru üreticiye yönlendirmez. Modern reklamlar bireylerin gereksinimlerini artırmak için kullanılan bir araç haline dönüşmüştür. Modern anlamda her yerde sergilenen dijital reklamlarla bireylerde yeni kaygılar üretilir, iyi yaşam imgeleriyle birey kuşatılır, şöhretin anahtarının tüketim olduğu vurgulanır ve bireylere ayrıcalıklı olmaları için tüketim yapmaları yönünde bilinç aşılarmaya çalışılır (Lasch, 2006:283).

Her şeyden önce imajın rol oynadığı tüketim toplumunda imajların meta olarak üretimi gerçekleştirilir. Birey için üretilen imajın pazarlanması ise teknoloji ve kitle iletişim araçlarıyla sağlanır. Kitle iletişim araçlarıyla bireylere her alanda yayın yapılarak geçerli ve yaygın olan imajların standartlaştırılması sağlanır. İmajlar o kadar çok yaygınlaştırılır ki ikon haline gelir ve bireylerin zihninde yerleşik konuma geçer (Sarıbay, 1993:50). Artık birey için bu üretilen imaj bir ihtiyaç durumundadır. Birey o imaja sahip olmak için, toplumda şöhrete ve mutluluğa kavuşmak için, kendine o imaja ait kimliği yüklemek için elinden geleni yapar ve o imajı tüketir. Marcuse'nin de (1990:10-11) "Tek Boyutlu İnsan" eserinde vurguladığı budur. Tüketim toplumunda kitle iletişim araçları ve teknolojiyle iç içe olan kültür endüstrisi bireylerde yanlış bilincin oluşmasını sağlamaktadır. Üreticiler ve üretilen mal ve hizmetler bir bütün olarak toplumsalın kendisini satmaktadır. Dayatılan her şey bireyin özgürlüğünü elinden almaktadır. Bireyi koşullandırmakta, tek boyutlu düşünmeye ve davranışa sevk etmektedir.

Tüketim toplumunda var olan gösteriş bireyleri etkilemenin ve ego tatminlerini gerçekleştirmenin bir aracıdır. Gösterişle bireylere güç, zenginlik, farklılık ve statü pazarlanır. Lüks ve pahalı ürünlere sahip olmanın ya da kapitalin belirlediği ürünü satın almanın önemli olduğu vurgulanır. Burada satılan ürünün kullanım değerinin önemi geri planda bırakılır. Önemli olan yalnızca o ürünü alan bireyin yaşayacağı etki ve tatmin düzeyidir. Bireyde tüketimle meydana gelen bu tatmin ve etki durumunu heyecan kapitalizmi olarak değerlendiren Han da (2013:53) Neoliberal rejimin bireylerin heyecanlarından yararlandığını ifade etmektedir. Bireylerin tüketim çağında ürünleri değil heyecanı tükettiğini söylemektedir. Aslında bu çok doğru bir tespittir. Birey bir şey tüketmeye yöneldiğinde o ürünün tüketimi sırasında açığa çıkan heyecana bağımlılık duyar. Çünkü bir mal veya hizmet sonludur. Kapitalist sistemde bireye dayatılan her şeyin sonu vardır. Ancak heyecan yeniden üretilebilen, genişletilebilen ve sınırı çizilemeyen bir olgudur. Tüketim toplumunda bireyin tüketim heyecanına duyduğu bu tutku sistemin sürekliliğini sağlamaktadır.

Teknolojinin bu denli insan yaşamının kurucusu ve yönlendirici olmasıyla birlikte birey, bu Neoliberal sistemde ve bu sistemin getirdiği tüketim toplumunda özgürlüklerini yavaş yavaş kaybetmektedir. Çünkü sistemin kendisi özgürlüğü savunsa da yeni tarz bir tahakküm biçimini de içinde barındırmaktadır. Neoliberal sistem bir paradokstur. 70'li yıllarda kapitalizm krizine bir cevap olarak ortaya çıkan bu sistem sermayenin ihtiyaçlarını karşılayan ekonomi politikalarının bütünüdür ifade etmektedir. Sermayenin önündeki her engelin kaldırılması gerektiğini savunan Neoliberalizm toplumsal, siyasal ve idari her türlü kısıtlamayı ortadan kaldırıp devlet müdahalesini asgari düzeye getirmeyi hedefler (Savran, 1996:49). Neoliberalizmin savunduğu bu sınırlı devlet anlayışıyla birey daha özgür bir konuma gelecektir. Bu bağlamda Neoliberalizmin bu hedefleri dışsal faktörlerden kurtulmak ve bir şeyden özgür olmak fikriyle tanımlanan negatif özgürlüğü destekler konumdadır. Ancak bireyi kısıtlayan ve tahakküm altına alan şey yalnızca devlet midir? Negatif özgürlükle birlikte pozitif özgürlüğü de bu sistem desteklemekte midir? Sorulması gereken asıl soru budur. Çünkü bireylerin geldiği son noktada müthiş bir özgürlük alanı olarak tanımlanan teknoloji, pozitif özgürlüğün savunduğu özgürlük kriterlerini yok etmektedir. Neoliberal sistem ve bu sistemin bir sonucu olarak ortaya çıkan tüketim toplumu bireyin tutkularını, heyecanlarını, arzularını ve inançlarını kullanarak kendine yeni sermaye alanları yaratan bireyler tasarlamaktadır.

Neoliberal sistem bireylerin duygularını kullanarak ayakta kalmaktadır. Teknolojiyle sürekli etkileşim içinde olan birey ise duygularını yönlendirecek olan irade gücünü kullanamaz duruma gelmiştir. Sosyal medya platformları, dijital platformlar, reklamlar, bildirimler, kitle iletişim araçları ve teknoloji tabanlı kullanılan her alan bireyi deyim yerindeyse hipnotize edip tüketime yönlendirmektedir. Birey tükettikçe sistem güçlenmektedir. Sistem güçlendikçe daha fazla sömürü alanları yaratılmaktadır. Bu kapsamda nihai olarak şunu söylemek yerinde olacaktır. Neoliberal sistem bireyi bir şirket gibi görür. Şirketlerin ayakta kalması için gerekli olan rekabet ve verimlilik bu yeni

sistemde birey için de geçerlidir. Bireyin rekabeti ve verimliliği ise sistemi beslemesiyle, ona yeni sermaye alanları üretmesiyle mümkündür. Birey tüketerek Neoliberal sistemi besler. Teknoloji bireyi daha fazla tüketmesi için yönlendirir. Teknolojiyle bezenmiş Neoliberal sistem yapısında birey yeni bir tahakküm altına girmiş durumdadır. Bu yeni tahakküm biçimi bireyi irade özgürlüğünden arındıran, onu manipüle eden, duygularını kullanan oldukça sinsi bir yol izleyen tahakküm biçimidir. Pozitif özgürlüğün sorgulanması da bu bağlamda önemlidir.

3. Teknolojinin Pozitif Özgürlük Üzerindeki Etkisi: Bireydeki İradenin Tahakkümü

Özgürlük, bütün mevcut ekonomik ve toplumsal düzenlerin öncelikli hedefi durumundadır. Liberal ve Neoliberal sistemlerde, bireyin özgürlüğünün artırılması ve sistemin devamlılığının bireyin özgürlük alanıyla desteklenmesi bu bağlamda önemli görülmüştür. İçinde yaşadığımız tüketim çağında birey özgür iradesiyle hareket etmelidir. Devlet yürüttüğü faaliyetlerle bireyi kısıtlamamalı, ona geniş özgürlük alanı sunmalıdır.

Sanayi kapitalizminin ortam hazırladığı sorunlara çözüm olarak geliştirilen sosyalist ekonomik düzen anlayışında özgürlük en temel değer olarak kabul edilmektedir. Ancak Liberal anlayıştaki “bireysel özgürlük” kavramı “sosyal özgürlüğü” de içinde barındırmalıdır. Birey sistem içinde özgürlüklerini kendi hür iradesiyle kullanırken tüketimin yoğun olduğu bu çağda maddenin bağımlısı da olmamalıdır (Dursun, 2009:2). Yani bireyin özgür iradesi herhangi bir etkiye maruz kalmalı ve manipüle edilmemelidir. Ancak ne yazık ki teknolojinin hızla gelişimi ve sanayi kapitalizminin toplum nezdinde oluşturduğu tüketim algısı bireyin irade özgürlüğünün teknoloji kullanılarak yok edildiğini göstermektedir. Sürekli tüketime yönlendirilen birey sistem tarafından tanımlanan özgürlük alanı içerisinde pozitif özgürlüğünün tahakküm altına alındığı bir süreci yaşamaktadır. Bu kapsamda bireyin gerçek özgürlüğünün sağlanması hususunda pozitif özgürlük meselesine odaklanılması önem teşkil etmektedir. Bireysel özgürlüğün gerçekleşebilmesi hususunda gerekli olan şartlara dikkat çeken Brenkert da özgürlük şartlarını tanımlarken bireyin özgür iradesine ve iç potansiyeline dikkat çekerek özgür iradenin tüm özgürlük haklarının kullanımında gerekli olan asıl özgürlük kriteri olduğunu vurgulamıştır. Bireyin özgürlüğü için gerekli şartlar Brenkert tarafından şu şekilde açıklanmıştır (Brenkert, 1991:9).

- Birey menfaatlerini ve hedeflerini kendi sınırına göre belirlemelidir.
- Birey başka bireyler tarafından kısıtlama, zorlama ve etkilenme durumuna maruz kalmamalıdır.
- Birey isteklerini bilgi ve bilinç doğrultusunda gerçekleştirmelidir.
- Bireyin sahip olduğu haklar bireyi bireysel ve kurumsal güçlerden korumalıdır.
- Birey herhangi bir şeyi yapmaya mecbur bırakılmamalı ya da herhangi bir şeyi yapması yönünde etkilenmemelidir.
- Birey seçimlerinde farklı fırsatlara sahip olabilmelidir. Yani tek bir seçenek değil çoklu seçenek içerisinde tercih gerçekleştirebilmelidir.
- Birey dış faktörlerin etkisiyle mantıksız ve aşırı tutkulara ve arzulara maruz kalmamalıdır.
- Her birey yaşamını kendi değerlerine göre belirleyebilmelidir.

Brenkert’ın tanımladığı bu özgürlük şartlarına bakıldığında bireyin herhangi bir eyleminde veya isteğinde hür iradesiyle, bilinçli şekilde hareket etmesinin gerekliliği görülmektedir. Bu şartlar dikkate alındığında birey yalnızca iradesi ve bilinciyle eylemde bulunabildiğinde özgür olmaktadır. Özgürlük bir bütün olarak dikkate alındığında parçalanmalara maruz kalmış özgürlük haklarının kullanımı bireyin sahip olduğu tüm özgürlüklere getirilmiş bir kısıtlama olarak değerlendirilebilir.

Üretimin yerini tüketimin aldığı, gerçekliğin imajla yok edildiği tüketim toplumunda bireylerin gündelik yaşamları, hayat beklentileri ve kimlikleri bir bütün olarak tüketimle ilişkilendirilmektedir. Birey için yaşamın anlamı alışveriş faaliyetiyle sınırlandırılmaktadır (Baudrillard, 2004:12). Hannah Arendt de İnsanlık Durumu adlı

eserinde bireylerin zamanlarının çoğunu tüketimde geçirdiğini ve teknolojinin insan yaşamına getirdiği kolaylık sayesinde zamanı artan bireyin açgözlülükle daha fazla tüketime yöneldiğini ifade etmiştir (Arendt, 2021:10-23). Bu kapsamda teknolojinin bireyler üzerinde bağlayıcı bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Bu etki bireyin pozitif özgürlüğünün sınırlandırılması noktasında da gözlemlenmektedir.

Yukarıda da tanımlandığı gibi negatif özgürlük bireyi dış faktörlerden korumaktadır. Negatif özgürlükte bireyin zorlamalardan, baskılardan, müdahalelerden korunması esastır. Buna karşı pozitif özgürlükte esas olan şey bireyin kendi kendisinin efendisi olmasıdır. Kısaca pozitif özgürlük bireyin özgür iradesi üzere davranması için gerekli olan ortamın sağlanmasını savunmaktadır. Pozitif özgürlük kavramının gelişiminde çarpıcı iddialar ortaya atan Isaiah Berlin pozitif özgürlüğü “iç özgürlük” olarak ifade etmiştir. Berlin’e göre özgürlük yüksek idealleri temsil eden “yüksek ben”in basit çıkarlar peşinde koşan “alçak ben”i kontrol altına almasıyla sağlanır. “Alçak ben” geçici ve gerçek olmayan tutkuların peşinde koşan bendir. “Yüksek ben” ise uzun vadeli amaçlar sergileyen ve rasyonel davranan bendir. Bireylerin içinde bulunan “yüksek ben”, “alçak ben”i denetim altına alabilirse özgürlük gerçek anlamda yaşanabilmektedir (Berlin, 2007:70-71). Berlin (2007:70), bireylerin kendi kendinin efendisi olamama ve özgür idareyle davranamama durumunda yaşadığı tahakkümle dış faktörler tarafından bireye yönlendirilen baskı ve kısıtlama durumunda yaşanan tahakkümün birbirinden çok da farklı olmadığını vurgulamaktadır. İki durumda da bireyin özgürlüğünün kısıtlandığını savunurken özgürlüğün negatif ve pozitif yönlerine dikkat çekmektedir. Kendi kendinin efendisi olamayan, iç özgürlüğü etkilenen ve belli araçlarla iradesi yönlendirilen bireyin de manevi kölelik yaşadığını ifade ederken, günümüz tüketim toplumunda teknolojiyle iç içe geçmiş bireyin kapitalin istediği doğrultuda davranan birey özelliklerine vurgu yaptığı görülmektedir. İçinde bulunduğumuz tüketim çılgınlığında bireylerin tüm yaşamlarını tüketmek üzerine kurduğu dikkate alındığında teknolojinin tüketim toplumunda Berlin’in ifade ettiği, arzu, heyecan ve tutku rüzgarlarına kapılan “alçak ben”i etkilediği yorumu yapılabilir.

2016 yılında TRT Akademi ve yayıncı ve gazeteci kimliğiyle tanınan Yusuf Kaplan arasında gerçekleştirilen bir röportajda bireylerin teknolojiyle olan ilişkisine bir pencere açılmıştır. “İnsan Dijital Medyanın Kölesidir” başlıklı röportajda Yusuf Kaplan teknolojinin ortaya çıkması ve bireylerin bu teknolojiyi hızla sahiplenmesi dolayısıyla ortaya çıkan durumun yeni bir tahakküm biçimi olduğunu ifade etmektedir. Teknolojinin ve dijital araç ve gereçlerin bireylerin duygularını sömürdüğünü ifade eden Kaplan televizyon üzerinden verdiği bir örnekle bireylerin nasıl manipüle edildiğini anlatmaktadır. Haber kanallarında kullanılan müziklerin ve anlatım metotlarının bile bireyler üzerinde bir mit ürettiğini, bireylerin duygularına hitap eder şekilde onları etkilemeye çalıştığını ve dijital araç gereçlerle bireylerin düşünme melekelerinin etkisiz hale getirildiğini ifade etmiştir. İçinde yaşadığımız dünyanın bir özgürlük yanılsaması olduğunun altını çizerek gönüllü köleliğe gönderme yapan Kaplan, bireye hız, haz, ayartı veren tüketim toplumunun ve teknolojinin kapitalistin hâkim olma duygusuyla ortaya çıktığını da vurgulamıştır. Röportaj sırasında modernlik konusunda Max Weber’in “Modernlik demir bir kafestir”, sözüne dikkat çekerek içinde yaşadığımız bu modern çağın aslında bireyler için bir hapisane olduğunu, Aydınlanma konusunda ise Kant’ı örnek göstererek “Aklını kullanmaya cesaret et!” ifadesiyle bireylerin artık iradeye sahip olmadığını ve teknolojinin bireylerdeki irade özgürlüğüne bir saldırı gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (TRT Akademi, 2016: 668-677).

Tüketim toplumu planlanmış ve tasarlanmış bir toplumdur. Birinci Dünya Savaşından Amerika’nın güçlü ve zengin olarak çıkışının ardından seri üretim teknolojisi hızla önce Amerika’ya sonrasında ise tüm dünyaya yayılmıştır. O dönem ortaya çıkan fazla üretimin bir sorun oluşturacağından korkan üreticiler bu soruna bir çözüm üretme gerekliliği üzerinde kafa yormuşlardır. Üreticilerin bireylerin arzularını, ihtiyaçlarını gölgede bırakacak şekilde yeni bir düşünce yapısı yaratması tek çıkar yol olarak

görülmüştür. O döneme damga vuran Edward Bernays ise belirlenen bu yolu sistemleştirmiştir. Seri üretim mallarının bireylerin bilinçdışı arzularıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunan Bernays insanların ihtiyaçları olmayan yeni şeyleri talep etmeleri için toplum düşünme ve hissetme biçimlerini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Sigmund Freud'un Psikanaliz 'inden etkilenerek tüketime yönlendirilecek bireylerin bilinçdışını manipüle etmeyi, tüketim ve arzu toplumu yaratmanın tek çıkar yolu olarak değerlendirmiştir (Şen, 2022).

Tüketim toplumunda kullanılan en tehlikeli silah teknoloji ve kitle iletişim araçlarıdır. Bu noktanın öneminin anlaşılması hususunda Bernays'ın bireyleri tüketime yönlendirmek için uygulamaya çalıştığı algı operasyonu ve manipüle durumunun hangi boyutlara ulaştığını anlamak için o dönemde yaşanan hadiseye değinmek yerinde olacaktır.

Henüz teknolojinin günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı 20. yüzyılda bile bireyleri etkilemenin yolu yine kitle iletişim araçları sayesinde olmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sigara şirketlerinin erkek kesime hitap etmesi ve kadın kesimi de hitap eder pozisyona gelip satışlarını artırmak istemeleri üzerine Bernays'tan yardım talep etmişlerdir. Bunun üzerine Bernays bir grup zengin sosyeteyi paskalya şölenine davet ederek kıyafetlerine sigara saklamalarını rica etmiştir. Bernays işaret verdiğinde ise kadınlar gösterişli şekilde sigaralarını yakacaklardır. Basının da bulunduğu şölende kadınların seçme ve seçilme hakkını savunan bir grup kadın sigaralarını yakarak protesto gösterisi gerçekleştirmişlerdir. "Özgürlük meşaleleri" adı verilen bu eylem tüm dünyada yankı uyandırmış, "kadın sigara içeriyorsa güçlü ve bağımsızdır" fikri tüm topluma gösterilmiş ve sigara satışları da ciddi oranda artmıştır (Şen, 2022). Burada Bernays'ın yapmak istediği şey toplumun (herhangi bir kesim gözetmeksizin) iradesini yönlendirmektir. Düzenlenen bu sembolik reklam konusunda sigara içen kadınların genç olmaları, sosyete de yer almaları ve özgürlük heykeline atıfta bulunarak özgürlük meşaleleri adı altında bir eylem gerçekleştirmeleri bireylerin duyguları üzerinde bir etki bırakmaktadır. Günümüz tüketim toplumunun da teknoloji aracılığıyla gerçekleştirdiği şey budur. Tüketim toplumunda pazarlanan ürünler bireylere kimlik belirlemektedir. Daha doğrusu bireyler pazarlanan ürünü o ürünün kimliğine sahip olmak için tüketir. Önemli sloganlar, reklamlar ve tüm toplumu etkisi altına alacak birçok mottoyla bireyler etkilenme sürecine sokulur. Nihayetinde ise Bernays'ın yaptığı gibi bireylerin manipüle edilerek iradeleri yönlendirilip pozitif özgürlük için gerekli olan arzu, tutku, heyecan gibi duyguları tahakküm altına alınır. Bireyler üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılan bu irade tahakkümünü destekler nitelikte açıklamalar ortaya koyan Peter Strauss da reklamlarda akla hitap etmenin yanlış olduğunu vurgulamıştır (Şen, 2022). Eğer bir bireyin iradesi yönlendirilecekse onun duygularına ve heyecanlarına yönelik söylemler geliştirilmelidir. Örneğin tüketim nesnesi olacak bir aracın bireyler tarafından tüketilmesi için söylenecek slogan "bu arabayı almanız gerek" değildir. Bireyleri o aracı almaya yönlendirecek olan slogan "eğer bu arabayı satın alırsan, iyi hissedeceksin" dir.

Bireylerin özgür iradesinin varlığı ve bir bireyin seçim yaparken irade özgürlüğüyle bu seçimi gerçekleştirip gerçekleştirmediği konusu uzun zamandır tartışılmaktadır. Bir kişinin eylem ve davranışlarında içten ve dıştan bir engelle karşılaşmadan gerçekleştirdiği her eylem ve davranış özgürlük çerçevesinde nitelendirilmektedir. Bir özgür iradeden söz edilecekse bireyin eylem üzerinde "başka türlü yapabileceği", yani seçim yapabileceği çoklu ortamın varlığı bulunmalıdır. Başka türlü yapabileceği yeteneğine ek olarak bireylerin seçimleri üzerindeki kontrol yetisi ve bilinçli davranabilme durumunun varlığı da özgür iradede gereken koşullar olarak değerlendirilmektedir (Altuntaş, 2022). İnsanların çoğu verdikleri kararlarda bilinçli davrandıklarını ve özgür iradeye sahip olduklarını kabul ederler. Ancak tüketim toplumunda artık bunun mümkün olmadığı görülmektedir. Han (2019:19), teknolojinin bireylere bir şeffaflık açıldığını ve bu şeffaflık aygıtının bireylerde topyekûn bir uyum ortaya çıkardığını savunurken bireylerin tüm özgürlük alanlarında bir tahakküme itildiğini ifade etmiştir. Topyekûn şekilde sağlanan sınırsız iletişimle herkesin herkesi gözetlediği bir

düzen bulunmaktadır. Bu gözetleme ortamında siyasal figürler, sıradan vatandaşlar, kapitalistler ve toplum içinde bulunan tüketici bireyler birbirinin neye ihtiyacı olduğunu bildiği bir ortamda bir arada yaşarlar.

Neoliberal sistem ve tüketim toplumu mantığı bireyi yalnızca üretim mallarının sınırsızca tüketilmesi kapsamında sömürmez. Siyasal kanadın da etkin olduğu bir sistem üzerinden yeni tahakküm şekilleri geliştirir. Örneğin; Neoliberal sistemin tüketici hale getirdiği yurttaş artık özgür bir yurttaş değildir. Toplumu özgür iradesiyle şekillendirecek olan bireyin iradesi teknoloji ve tüketimle ele geçirilmiş ve birey toplumda siyasal bir kimlik gösteremez duruma gelmiştir. Yalnızca edilgen biçimde şikâyet ederek tepki veren birey kendini gönüllü olarak sergilemeye ve sergilenen kişi ve nesnelere gözetlemeye o kadar bağımlı duruma gelmiştir ki siyasal alandaki tüm figürler birey için bir ifşa nesnesi olmuş durumdadır. Han (2019:20) da bu duruma “seyirci demokrasisi” derken teknolojinin bireylere sunduğu şeffaflığın siyasilerin ifşası, maskelerinin düşürülmesi ve skandal yaratılması için kullanıldığını ifade etmektedir.

Bireyin irade özgürlüğünün ele geçirilmesiyle tüm özgürlük haklarının yok edilmesi sürecinde birey siyasal anlamda da dijital araç gereçlerle hipnotize edilmektedir. Herkesin erişimine sunulan teknoloji sayesinde toplum kontrol edilir. Gözetlemek artık iktidarın yaptığı bir eylem değildir. Birey kendi kendini gözetleyerek iktidarların talep ettiği bilgileri gönüllü olarak karşı tarafa teknolojiyle iletir. İktidarlar da bu bilgileri yine bireyin iradesini yönlendirmek için akıllıca kullanır. Bireylere boyun eğdirmek yerine bağımlılık yaratmayı amaçlayan iktidarlar süreklilikleri için gerekli olan verileri bireyden alarak bunlara göre yeni bir siyaset belirler. Han’a göre (2019:20) iktidar denilen şey bu durumda bireylerin tedarikçisi konumuna geçmiştir. Bireylerin kendilerini ifşa etmesiyle ortaya koyduğu bilgiler iktidarlar tarafından yeni bir propaganda konusu niteliğindedir. Parti sloganlarının bile bu doğrultuda hazırlandığı siyasal alan bir nevi arz talep ortamına dönüşmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Birey kendini ve kendine dair her şeyi iktidara açıkça sunarken sunduğu talepler irade özgürlüğüyle belirlenmiş talepler değildir. Etkilenmelere ve manipüle edilmiş durumlara maruz kalmış bir taleplerdir. Bu bağlamda iktidardan bu talebe gelecek olan arz da yalnızca bireyin daha iyi sömürülmesi için üzerinde oynanmış ve çıkarlara göre şekillenmiş bir arzı ifade etmektedir. Bu karşılıklı durumda birey özgürlüğü elinden alınmış bir birey olarak daha fazla sömürülürken iktidarlar da bireyin bu durumunu fırsat olarak görüp kendi istediği şekilde yönlendirebilmektedir.

Özgür iradenin önemi ve bireye sağlanan tüm özgürlük hakları üzerindeki özgür iradenin bağlayıcı etkisi düşünüldüğünde tüketim toplumundaki bireyin gerçek bir özgürlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Teknolojinin ve dijital araç gereçlerin aktif olarak kullanıldığı bu çağda tek tipleştirilmiş bireyler bulunmaktadır. Pozitif özgürlüğün sınırları içinde kalan duyguların sömürülmesi ve bireyin en başta iradesinin kontrol altına alınması tüm özgürlük alanlarının önünü kapatan büyük bir etken olarak dikkat çekmektedir. Nitekim irade özgürlüğüne sahip olmayan birey seyahat özgürlüğünde, düşünce ve kanaat özgürlüğünde, din ve vicdan özgürlüğünde, haberleşme özgürlüğünde, basın özgürlüğünde, bilim ve sanat özgürlüğünde ve Anayasada tanımlanmayan ancak birey hakkı olarak değerlendirilmesi önemli olan seçme ve eylem özgürlüğünde özgür olarak değerlendirilememektedir. Siyasal alandan sosyal alana hemen her noktada gelişen teknolojinin varlığı dikkate alındığında da sınırsız iletişim ve etkileşimin var olan bu özgürlük sorununu pekiştirdiği söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, kapitalist üretim biçiminin tarihsel evrimi ve tüketim kültürünün bireyler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Özellikle, teknolojinin tüketim dürtüsünü nasıl beslediği ve bireylerin irade özgürlüğünü nasıl şekillendirdiği konuları araştırılmıştır. Çalışma, dijital medya araçlarının bireylerin özgür iradelerini kullanma kapasitelerini sınırlayan yeni bir tahakküm modeli oluşturduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, teknoloji ve dijital platformların, bireyleri sürekli tüketime yönlendirerek kimliklerini tüketim üzerinden tanımlamalarını teşvik ettiği belirlenmiştir. Neoliberal sistemin bireyleri daha fazla tüketime teşvik ettiği ve bu süreçte bireylerin duygularının ve arzularının sömürüldüğü vurgulanmıştır. Bireylerin tüketim toplumunda sahip oldukları özgürlüklerin ne derece gerçek anlamda kullanıldığı, teknolojinin ve dijital platformların bireyler üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, bireylerin özgür iradelerinin manipüle edildiğini ve tüketim toplumu içinde özgürlük alanlarının daraltıldığını ortaya koymakta ve özgür iradesi manipüle edilen bireylerin irade özgürlüğüne sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Pozitif özgürlük kavramı, bireyin kendi istek ve arzularına göre karar verebilme ve bu kararları gerçekleştirebilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu çalışmada irade özgürlüğünün ön koşulu olan pozitif özgürlük referans alınarak birey özgürlüklerinin teknoloji ve dijital medya araçlarıyla nasıl sınırlandırıldığı ve yönlendirildiği tartışılmıştır. Bireylerin, sürekli olarak tüketime teşvik edildiği ve teknolojinin sunduğu özgürlük yanılsaması altında irade özgürlüklerinin kısıtlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Altıntaş, M. (2022). Özgür İrade Üzerine Bir İnceleme, (Erişim tarihi: 05.01.2024) https://onculanalitikfelsefe.com/ozgur-irade-uzerine-bir-inceleme-mert-altintas/#google_vignette
- Arendt, H. (2021). *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Baskı.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu* (Çev. H. Deliceçaylı & F.Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Nesneler Sistemi* (O. Adanır & A. Karamollaoğlu, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına Mıdır?* (H. Keser, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bayır, M. (2019). Küresel Tüketim Toplumu ve Küreselleştirici Araçları. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (2), 11- 33.
- Berlin, I. (2007). İki Özgürlük Kavramı, *Liberal Düşünce Dergisi*, (Çev: Mustafa Erdoğan) 12(45)Kış-Bahar, 59-72.
- Bocock, R. (2014). *Tüketim*. (Çev. İ. Kutluk). Ankara: Dost Yayınları.
- Braudel, F. (1982). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: The Structures of Everyday Life*. Harper & Row.
- Brenkert, G. G. (1991). *Political Freedom*, Routledge.
- Coşkun, M. (2012). Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 837-850.
- CURTIS, N., 2015, *İdiotizm Kapitalizm ve Hayatın Özelleştirilmesi* (Çev. M. Ratip). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diñç, B. (2018). Dijitalleşmenin Tüketici Alışkanlıklarına Etkisi, Ekonomistler Platformu. (Erişim Tarihi: 22.12.2023) www.ekonomistler.org.tr
- Duman, Z. (2016). Tüketimci Kapitalizmin ve Tüketim Kültürünün Eleştirisi, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 33, 15-36.
- En Son Haber, (2023). Tüketim Alışkanlıklarımıza Yön Veren Teknoloji: Yapay Zekâ, (Erişim Tarihi: 21.12.2023). <https://www.ensonhaber.com/teknoloji/tuketim-aliskanliklarimize-yon-veren-teknoloji-yapay-zeka>

- Erdoğan, M. (2001). *Dersimiz Özgürlük*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Basım
- Frankfurt, H. G. (2020). "İradenin Özgürlüğü ve Kişi Kavramı". çev. Aysun Türkcan. *Din ve Felsefe Araştırmaları* 3/6 (Aralık 2020), 255-268
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2002). Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(2). 18-29.
- Han, B. C. (2019). *Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (Çev: Barışcan, H). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- Hız, G. ve Hız, K. (2011). Yoksulluk ve Yoksunluk Penceresinden Tüketimi, Lüks Tüketimi ve Tüketim Toplumunu İzleme. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu*, 145-158.
- Hobsbawm, E. J. (1962). *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*. Weidenfeld & Nicolson.
- Hülür, H. (2000). Küreselleşme ve Toplumbilimsel Kuramlaştırma Sorunu. *Selçuk İletişim*, 1(2),27-36.
- Kale, N. (1992). Potansiyel Özgürlükten Eylemsel Özgürlüğe, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, ss. 753-761
- Kurt, S. (2006). Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 199-213.
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü*, (Çev: S. Öztürk ve Ü.H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marcuse, H. (1990). *Tek Boyutlu İnsan*, (Çev: Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.
- Marx, K. (1867). *Das Kapital*. Progress Publishers
- Odabaşı, Y. (2009). Postmodern Pazarlama: Tüketim ve Tüketici. İstanbul: MedCat Yayınları.
- Öner, N. (1990), İnsan Hürriyeti, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örselli, E. (2009), Ulusal Program ve Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2009, 218- 236.
- Özgül, E. (2011). Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(1), 25-38.
- Sağlam, F. (1982). *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1993). *Postmodernite ve Kültür Olarak İslam-Kültürel Bir Çözümleme*, Türkiye Günlüğü, Sayı:25, Ankara.
- Savran, S. (1996). Küreselleşme mi Uluslararasılaşma mı? *Sınıf Bilinci*, c.1, s.16, ss.37-79.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper & Brothers
- Seyhan, N. (2013). *Aristoteles'te ve Farabi'de Özgür İrade*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şahin, K. (2008). *Farklı Özgürlük Anlayışları Çerçevesinde İfade Özgürlüğünün Temellendirilmesi ve Sınırlandırılması*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı
- Şen, A. A. (2022). Tüketim Toplumu Hakkında (Erişim Tarihi: 02.01. 2024). <https://medyaveiletisim.kulup.tau.edu.tr/tuketimtoplumu/>
- T.C. Anayasası, (1982). *Resmî Gazete*, 17863 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- TDK, (2005). *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Ankara
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür* (Çev. A. Eker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TRT Akademi, (2016). Dijital Medya ve Özgürlük Problemi, Dijital Mmedya Sayısı- Röportaj, 1(2), 659-680.
- Uygun, O. (1992). *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi* İstanbul: Kazancı Yayınları.
- Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class*. Macmillan.
- We Are Social, (2022). We Are Social 2022: Dünyada ve Türkiye'de İnternet-Sosyal Medya Kullanımı, (Erişim Tarihi:22.12.2023). <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022/>
- Weber, M. (1905). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Routledge.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, PublicAffairs. PublicAffairs.